
НАУКОВА СПАДЩИНА ЙОЗЕФА АЛОЇЗА ШУМПЕТЕРА І СУЧАСНІСТЬ: ПОГЛЯД ІЗ МИНУЛОГО В МАЙБУТНЄ

УДК 330.342.146

© Галушка З.І., 2013

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

КОНЦЕПЦІЯ "SOZIALOKONOMIK" Й. ШУМПЕТЕРА ТА ЗНАЧЕННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Аналізується синтетичний міждисциплінарний підхід до вивчення соціально-економічних процесів, представлений у концепції "sozialokonotik" Й. Шумпетера, а також можливості й ефективності його застосування в сучасних економічних дослідженнях.

Ключові слова: методологія Й. Шумпетера; концепція "sozialokonotik"; синтетичний міждисциплінарний підхід; соціологічний, історичний, статистичний підходи в економічних дослідженнях.

Постановка проблеми. Нобелівський лауреат Пол Кругман у зв'язку з глобальною фінансово-економічною кризою 2008 року зазначив, що лише небагато економістів побачили наближення цієї кризи - економічна наука опинилася не в змозі побачити саму можливість катастрофічних відмов ринкової економіки: "Як у науковій дисципліні, - писав він, - у економіки великі проблеми, тому що економісти уявили ідеальну, гладку ринкову систему. Якщо ми хочемо повернути минулу репутацію, то економіці доведеться переорієнтуватися на куди менш принадний образ - образ ринкової економіки, у якій є ряд переваг, але якій доводиться прориватися крізь ряд проблем і жорсткостей" [2].

Як показує досвід останніх десятиліть, класичні методи дослідження економічних, фінансових, соціальних систем усе частіше наражаються на проблеми, які не мають ефективних методів розв'язання в рамках класичних парадигм. Традиційні аналітичні підходи не ефективні для дослідження швидких змін, непередбачуваних стрибків і складних взаємодій окремих складових сучасного світового ринкового процесу. У зв'язку з цим виникає необхідність застосування міждисциплінарних досліджень, урахування впливу на економічні процеси культурно-історичних, соціально-психологічних, державно-регулятивних особливостей національного розвитку, а також використання методів інших наук для дослідження соціально-економічних процесів.

Одним із перших таку методологію у вигляді синтетичного підходу запропонував Й.А.

Шумпетер. Його підхід базується на концепції "Sozialokonotik", що містить чотири компоненти - економічну теорію, економічну статистику, економічну історію та економічну соціологію. Така диференціація напрямів досліджень була продиктована багатомірністю реальних економічних процесів, які необхідно розглядати в різних ракурсах, застосовуючи різні методи та аналітичні підходи, які повинні доповнювати один одного.

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. В економічній теорії починаючи з другої половини ХХ ст. відбувалося становлення системної наукової парадигми, відповідно до якої виявилось, що складні системи різноманітної природи проявляють універсальні властивості, дослідження яких вимагає розробки принципово нових моделей і методів, які сформувались у такі міждисциплінарні підходи, як загальна теорія систем, системний аналіз, кібернетика. У цей час почала розвиватися так звана "теорія хаосу", або нелінійна наука, яка отримала практичне застосування паралельно у багатьох галузях науки (А. Андронов, А. Пуанкаре, Х. Уїтні - у математиці; І. Пригожин - у термодинаміці; М. Моїсєєв і Е. Янч - в історії; Л. Лесков - у моделюванні соціально-культурних процесів). Учені усвідомили, що пізнання соціально-економічної дійсності повинно збагачуватися за рахунок акумуляції знань, здобутих в інших науках. Виявилось, що саме у діалозі наук будується сьогодні нова дослідницька парадигма.

За останні десятиліття у використанні

міждисциплінарних підходів виявився значний прогрес. Як зазначає В. Полтерович, виділилося кілька найважливіших методологічних аспектів розвитку економічної теорії: 1) удосконалення математичного інструментарію, необхідного для дослідження економіки; 2) поглиблене дослідження та узагальнення базових моделей (моделі рівноваги Ерроу-Дебре, моделі оптимального зростання, моделі з поколіннями, що перекриваються, моделі рівноваги Неша та інші); 3) обхват теорією нових сфер економічного життя (ідеї інституційної школи, що частково формалізувалися в теорії контрактів, теорії привласнення ренти і еволюційної теорії ігор); 4) накопичення емпіричних даних за рахунок введення нових вимірювальних показників (наприклад, індексу інфляційних очікувань, кредитних рейтингів країн тощо), а також впровадження міжнародних дослідницьких стандартів в країнах, що розвиваються; 5) зміна "стандартів строгості" у виконанні наукових робіт; 6) колективний характер узагальнюючих наукових робіт; 7) "поведінковий" переворот в теоретичній макроекономіці - після багатьох років майже роздільного існування мікро- і макроекономіки інтенсивно розробляється синтетична теорія; 8) організаційне зростання (інтернаціоналізації економічної науки). Разом, з тим, як пише вчений, "...емпіричні дослідження не привели до виявлення фундаментальних законів або хоч би закономірностей універсального характеру, які могли б служити базою для теоретичних побудов... Ряд закономірностей, які протягом десятиліть вважалися емпірично доведеними, були згодом спростовані. Завдяки математизації економічної теорії в її рамках отримано ряд загальних результатів, які фактично вказують на неповноту або неадекватність аксіоматики основоположних моделей, що спричиняє за собою відсутність відповідей на найважливіші питання" [3, с.48]. До таких питань, зокрема, відносяться проблеми неможливості раціонального узгодження інтересів (теорія соціального вибору); неможливість порівняльної статистики (теорія загальної рівноваги); свавілля оптимальної поведінки (теорія економічної динаміки); нескінченна множинність рівноваг (теорія фінансових ринків) та інші проблеми.

Отже, втілення таких підходів виявилось непростим завданням для дослідників. Тому виникає питання про причини неефективності застосування міждисциплінарних підходів у економіці.

Постановка завдання. Мета статті - аналіз шумпетерівської концепції "sozialokonomik" як методології застосування синтетичного міждисциплінарного підходу в економічних

дослідженнях та виявлення причин недостатньої ефективності його використання в сучасній науці.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ідею створення соціальної економії Й.Шумпетер перейняв у відомого соціолога М.Вебера, який не заперечуючи за економічною теорією права на самостійне існування, закликав до створення "соціальної економії" (Sozialokonomik), яка б окрім цієї сфери включила дослідження "економічно релевантних" (тих, що впливають на економічну сферу) і "економічно обумовлених" явищ, так щоб область соціально-економічного дослідження "...охоплювала всю сукупність культурних процесів" [4, с.35]. Й. Шумпетер намагався пояснити економічні процеси на основі використання методів дуже взаємопов'язаних предметом дослідження наук - економічної теорії, економічної статистики, економічної історії та економічної соціології. Разом з тим, він зазначав, що соціальні науки, предметом яких є економічне життя суспільства, не складають органічної єдності, в якій кожна з наук має своє визначене місце. Ситуація швидше нагадує хаос. Різні соціальні науки з'являються випадково. Іноді розвиток окремих галузей наукового знання визначається їх методом, а іноді - предметом. У результаті виходить, що одна і та ж проблема розглядається в рамках різних соціальних наук, чій сфери часто перетинаються.

Й. Шумпетер значну увагу приділяв вивченню зв'язків економічної теорії з іншими соціальними науками і намагався розробити способи їх інтеграції, а також методологічні принципи субординації соціальних наук, що вивчають економічне життя суспільства. Він критично оцінював математичні моделі економічної теорії, вважаючи, що самі по собі ці моделі є лише "аналітичним каркасом" для конкретного аналізу, "скелетом економічного життя", таким, що є безкровним і потребує живих фактів. На думку Шумпетера, моделі "чистої" економічної теорії мають пізнавальний сенс лише в тому випадку, якщо вони доповнюються комплексом історичних фактів, що дають розуміння економічних змін в історичній перспективі. Причому мова йшла не лише про кризи, цикли або хвилі, але й про історію всього економічного процесу, про вивчення економічних проблем з усіх боків. Для Й. Шумпетера було очевидним, що тільки детальне історичне знання може дати відповіді на більшість питань про індивідуальні причини приватних економічних механізмів, і що без нього вивчення даних, що відносяться до різних тимчасових інтервалів, залишається незавершеним і теоретично даремним [6, с.57].

Крім історичного методу, Й. Шумпетер використовував соціологічний метод дослідження

економічних процесів. Аналізуючи "соціологічне визначення" капіталізму Марксом, він підкреслив важливість застосування соціологічних даних для пояснення механіки капіталістичного суспільства: "... економічна теорія має показати, як соціологічні дані, втілені в таких концепціях, як клас, класовий інтерес, класова поведінка, міжкласовий обмін, діють через економічні вартості, прибутки, заробітну платню, інвестицію і т.д., і як саме ці соціологічні дані спричиняють економічний процес, який зрештою вийде за устновлені рамки й водночас створить умови для народження іншого соціального світу" [5, с. 37]. Теорію соціальних класів Шумпетер вважав аналітичним інструментом, який поєднавши економічну інтерпретацію історії з концепціями прибуткової економіки, вишиковує в певному порядку всі соціальні факти, підпорядковує собі всі явища. Учений вважав, що економічна соціологія, як елемент соціальної економіки, повинна мати предметом своїх досліджень інституційний і соціокультурний каркас, в рамках якого функціонують стаціонарні і динамічні компоненти економічного життя, а також суб'єкту складову економічних процесів. Суб'єктний аспект соціологічного аналізу найплідніше використовувався Й. Шумпетером при розробці теорії підприємництва.

Предметом соціологічного інтересу Й. Шумпетера, зокрема, були політичні інститути і механізми (перш за все, демократичні), які впливають на економічні процеси, сприяють або приводять до певних політичних рішень. У цьому контексті Й. Шумпетер вивчав дії тих політичних лідерів, які прагнуть до влади, конкуруючи за голоси людей. Соціологічний аналіз демократичних процесів у ринковому суспільстві, зроблений Й. Шумпетером, характеризує реалізм його політичних установок і переконань, в яких абстрактні ліберально-демократичні постулати заміщаються розумінням конкретних політичних технологій і дій політичних лідерів, що намагаються прийти до влади. Фактично, поведінка політичних лідерів в інтерпретації Й. Шумпетера нагадує поведінку підприємців, мотивами активності яких є свобода, експансія і радість творення нового. Розкриваючи суть функціонування "демократичного методу" в розвинених ринкових суспільствах, Й. Шумпетер виділив кілька важливих інституційних і соціокультурних умов, які роблять можливим тривале і стабільне існування демократичних процедур. Демонструючи глибоку аналітичну інтуїцію, він дав блискучий аналіз впливу держави, конкретних урядів і політичних лідерів на поведінку економічних агентів в ринковому суспільстві. Механізм збереження і завоювання влади в

інтерпретації Й. Шумпетера виглядає як цинічна психотехніка політичних маніпуляцій і торгівлі голосами. Але, як реакція і тверезий погляд конкретних практиків, вона не засуджується вченим, оскільки будь-який цинізм є лише елементом політичного процесу, який не зводить суть демократії до маніпулятивних процедур політичної боротьби [5, с. 371-373].

Соціологічний підхід, застосований Й. Шумпетером, дозволив йому вийти за рамки політичного цинізму окремих елітарних груп, дати соціокультурну інтерпретацію демократичного процесу і надихнути теоретиків на розробку концепції суспільного вибору. У його дослідженнях мова йде про процеси селекції, природного відбору претендентів на політичні ролі, тобто про той людський матеріал, з якого рекрутують політичні лідери. Намагаючись зрозуміти соціальні механізми, що сприяють "виросуванню" політичних лідерів, Й. Шумпетер виходив з припущення про існування особливого соціального шару, для якого заняття політикою природне і який сам по собі є продуктом жорсткого процесу відбору. Якщо такий шар не дуже недоступний, а з іншого боку, не дуже доступний людям з боку, і якщо він достатньо сильний, щоб асимілювати більшість включених у нього елементів, він не тільки поставить для політичної кар'єри людей, що успішно пройшли випробування в інших галузях, але і підвищить ступінь їх відповідності державній службі, давши їм традиції, які охоплюють досвід, кодекс професійної честі і загальні погляди [6, с. 379].

Й. Шумпетер вважав, що існування бюрократії є продуктом тривалого розвитку, який ішов упродовж сторіч до тих пір, поки не виник могутній механізм, який ми бачимо тепер. Його не можна створити в поспіху, його не можна найняти за гроші, але він існує скрізь, який би політичний устрій не вибрала нація. Його розширення - це тенденція, яку без ризику можна передбачити на майбутнє. І знову тут, як і у випадку з кадрами політиків, першорядним виступило питання про наявний людський матеріал. Його, як і традиційний кодекс поведінки, найлегше забезпечити, якщо існує соціальний шар потрібної якості з відповідним престижем і традицією. Бюрократія повинна бути достатньо сильною, щоб направляти і у разі потреби навчати політиків. Для того, щоб бути в змозі робити це, вона повинна займати положення, яке дає можливість виробляти власні принципи, і бути досить незалежною, щоб їх затверджувати. Вона сама повинна бути владою, що володіє традиційно прийнятими правилами корпоративної поведінки, які ніхто не може порушувати, незважаючи на всі обурення з боку обивателів і демагогів-політиків.

Стабільність демократичного методу і успішність його функціонування залежить не тільки від встановлених і законодавчо прийнятих інституційних процедур конкретного політичного устрою, але, перш за все, від менталітету і прийнятого кодексу поведінки всіх шарів суспільства. Ці умови Й. Шумпетер підсумовує у виразі "демократичний самоконтроль". Мова йде про неявному існуванні певного національного характеру і національних звичок, для виникнення яких недостатньо формальних інституційних умов. Тому не можна сподіватися, що сам по собі демократичний метод сприятиме появі феномена демократичного самоконтролю [6, с. 385]. Й. Шумпетер указував на процес тривалого існування, співіснування і відтворення конкретних соціальних шарів, з яких рекрутують політичні лідери і функціонери ринкових демократій, що володіють відповідними традиціями, навиками і компетенцією, необхідним заходом толерантності до своїх політичних конкурентів і демократичного самоконтролю. Крім того, елітарні і бюрократичні шари, що реалізують владні функції на різних рівнях в умовах демократії, на його думку, повинні бути "прив'язані" демократичними процедурами до всієї маси населення. Останнє можливе не стільки в результаті діяльності лідерів, які борються за владу і обираються, скільки завдяки системі демократичних процедур, яка приводить їх до влади і віддаляє від неї.

Й. Шумпетер широко вірив у принципи демократичного ринкового суспільства, що створюють соціальну рівновагу між основною масою електорату (економічно активного населення), бюрократією і елітарними шарами, що претендують на владу. Проте, аналізуючи тенденції розвитку капіталізму, він прийшов до висновку, що еволюція системи капіталістичного підприємництва в процесі інтенсивної концентрації виробництва може поступово зруйнувати основні інституційні засади свого існування - індивідуалізовану приватну власність і свободу контрактів. Учений припускав, що ера приватного підприємництва знаходиться у фазі заходу і що їй на зміну приходять могутні промислові корпорації і нові інституційні форми, що розмивають соціальну структуру приватного бізнесу [5, с. 195-197].

Учений зміг проаналізувати процеси розвитку капіталізму на основі глибокого соціологічного аналізу. Він описав зв'язок між розпилюванням приватної власності, утворенням крупних корпорацій та формуванням нової економічної стратифікації суб'єктів, які мають різний, але не повний доступ до економічних ресурсів. Сам Й. Шумпетер виділив три, відносно самостійні соціальні групи таких суб'єктів [5, с. 196] -

менеджерів корпорацій, утримувачів акцій та дрібних акціонерів. Ці три соціальні групи, включені в структуру корпоративної власності, не є безумовними виразниками інтересів, характерних для "абсолютних" власників. Утримувач титулу корпоративної власності втрачає волю до боротьби - економічної, фізичної і політичної за "свій" завод і свій контроль над ним. Отже, Шумпетер приходив до висновку, що сучасна йому акціонерна форма організації бізнесу, хоча і є продуктом капіталістичного процесу, соціалізує буржуазне мислення і звужує горизонт капіталістичної мотивації.

Так само Шумпетер проаналізував ще один із найважливіших компонентів ринкової економіки - інститут контрактних відносин [5, с. 196.]. Він показав, як система контрактного обміну починає стандартизуватися, позбавляється індивідуальних рис, знеособлюється і бюрократизується й тим самим обмежує свободу вибору, особливо найманим робітникам, які знаходяться в нерівному становищі по відношенню до своїх працевластувачів. Асиметрія цих відносин особливо посилюється в умовах, коли гігантські концерни мають справу з іншими гігантськими концернами або безликими масами робочих або споживачів [5, с. 197].

Шумпетер запропонував процедури соціологічної "інверсії", суть яких полягає в соціологічній інтерпретації макро- і мікроекономічних моделей, вживаних в економічній теорії. Ці процедури дозволяють включати економічні моделі в систему соціологічного знання, зберігаючи той раціональний базис, на якому вони побудовані, й одночасно наповнюючи їх соціологічним змістом. Й. Шумпетер активно вів пошук у цьому напрямі, "розчиняючи" теоретичні моделі економічної теорії в категоріальному апараті соціологічного і конкретно-історичного аналізу. Проте в сучасній економічній теорії, як і в економічній соціології, цей, на наш погляд, перспективний підхід практично не використовується.

Сьогодні представники різних соціальних наук, маючи один предмет дослідження, все більше торкаються предметів інших наук, і тому у структурі соціальних наук з'являються нові відгалуження, такі як: філософія господарства, метафізика економіки, економічна соціологія, економічна психологія, соціальна психологія, соціологія культури, менеджерські спеціалізації. Актуальність міжпредметних досліджень проблем сучасної економіки пояснюється низкою таких причин: кризою індивідуалістичного підходу в теорії ринкової економіки; необхідністю формування нових гуманістичних і екологічних господарських відносин у світлі концепції сталого розвитку; необхідністю формування принципів

соціально відповідального національного бізнесу; необхідністю відродження вітчизняних традицій культури господарювання та формування ринкової економіки з українською специфікою; недостатнім розумінням філософії господарства як важливого феномена національної культури тощо.

За нашим переконанням, проблема полягає у складності врахування усіх механізмів взаємодії економічних, соціальних, демографічних, культурних, моральних, правових, політичних та інших чинників при визначенні економічних пріоритетів, соціальних цілей та способів їх досягнення. Ця проблема особливо стосується методології дослідження розвитку економічних систем. Необхідно вести пошук інструментів дослідження суті сучасних економічних систем, специфіки механізмів та закономірностей їх функціонування й особливостей ринкової трансформації на основі тих підходів, які існують в інших науках для аналізу будь-яких систем. Для соціально-економічних систем ці підходи тим більше складні, бо наука має справу із впливом суб'єктивних чинників як при прийнятті суспільних рішень, так і розв'язанні проблем окремих індивідів. Вони вимагають міжпредметних досліджень, оскільки соціальні процеси не лише виступають об'єктом дослідження усіх соціальних наук, але й настільки складні, що їх важко вивчати відокремлено. Предмети деяких соціальних наук таким чином починають переплітатися. Виникають, навіть, сумніви щодо подальшого відокремленого існування наук. Так, Д. Белл і В. Іноземцев зазначають: "Ведучи мову сьогодні про економіку, люди звичайно не розуміють, що її природна межа вже досягнута, і в найближче десятиліття вона змушена буде перетворитися в одну зі складових частин соціології" [1, с. 245].

Втім, як Шумпетер, так і багато інших представників соціальних наук, не завжди могли провести чітку грань між економічною теорією і економічною соціологією. Та, як зауважує А. Шаститко: "Чим менше чинників приймається до розгляду, тим більше певний теоретичний результат (пояснення або прогноз) можна отримати, але відстань між теоретичним висновком і реальною поведінкою модельованих економічних суб'єктів може виявитися дуже великою: проблема, яку ми розв'язали, може мати дуже слабку схожість з тією, яку намагалися вирішити. Навпаки, менший ступінь абстракції дозволяє виявити велику кількість чинників, що впливають на людську поведінку, але, як правило, не дає однозначних пояснень або прогнозів" [4, с. 63].

Висновки. Синтез наукового знання, отриманого в різних суспільних дисциплінах, може здійснюватись у двох основних формах. Перша

форма полягає у спробі подолати односторонній підхід кожній з приватних наук шляхом використання інших чинників, що не враховуються в її підходах. Друга форма полягає в експансії підходів однієї з приватних соціальних наук на суміжні дисципліни.

Оптимальною процедурою нам представляється паралельний аналіз однієї і тієї ж проблеми з погляду різних соціальних наук, що зберігають свої специфічні основні передумови та інструменти аналізу. Наступним кроком може бути обережна та поступова модифікація стосовно конкретної проблеми окремих передумов даної науки з урахуванням досвіду, накопиченого в сусідніх галузях знання.

Список літератури

1. Бэлл Д. Эпоха разобщенности / Д. Бэлл, В. Иноземцев. - М. : Центр исследований постиндустриального общества. - 2007. - 304 с.
2. Кругман П. Почему экономическая наука бессильна? / Пол Кругман. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://slon.ru/economics/pochemuekonomicheskaya_nauka_bessilna-130856.xhtml
3. Полтерович В.М. Кризис экономической теории / Виктор Меерович Полтерович. - Экономическая наука современной России. - 1998. - № 1. - С. 46-66.
4. Шаститко А.Е. Модели человека в экономической теории / А.Е. Шаститко. - Учебное пособие. - Инфра-М, 2006. - 142 с.
5. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер / перекл. з англ.: В.Ружицький, П. Тарашук. - К., "Основи", 1995. - 527 с.
6. Schumpeter J. The Economics and Sociology of Capitalism / J. Schumpeter . USA-GB, Princeton University Press, 1991.

Аннотация

Зоя Галушка

**КОНЦЕПЦИЯ "SOZIALOKONOMIK" Й. ШУМПЕТЕРА
И ЗНАЧЕНИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА В СОВРЕМЕННЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ**

Анализируется синтетический междисциплинарный подход к изучению социально-экономических процессов, представленный в концепции "sozialokononik" Й. Шумпетера, а также возможности, специфика и эффективность его использования в современных экономических исследованиях.

Ключевые слова: методология Й. Шумпетера; концепция "sozialokononik"; синтетический междисциплинарный подход; социологический, исторический, статистический подходы в экономических исследованиях.

Summary

Zoya Galushka

**CONCEPTION OF "SOZIALOKONOMIK" OF Y. SHUMPETER AND VALUE OF
INTERDISCIPLINAR APPROACH IN MODERN ECONOMIC RESEARCHES**

The synthetic interdisciplinary approach to the study of socio-economic processes, presented in the concept of Schumpeter "sozialokononik" is analyzed. Also the possibilities, specificity and efficiency of its usage in modern economic researches are analyzed.

Keywords: methodology of Y.Schumpeter; conception of "sozialokononik"; synthetic interdisciplinary approach; sociological, historical, statistical approaches in economic researches